

Neuropsykiatrisia häiriöitä
omaavan lapsen tukeminen
varhaiskasvatuksessa

Opas sosiaalisen
oppimisympäristön tukemiseen

Laurea-ammattikorkeakoulu
Oona Laukkanen
Emilia Sauremaa

Lukijalle

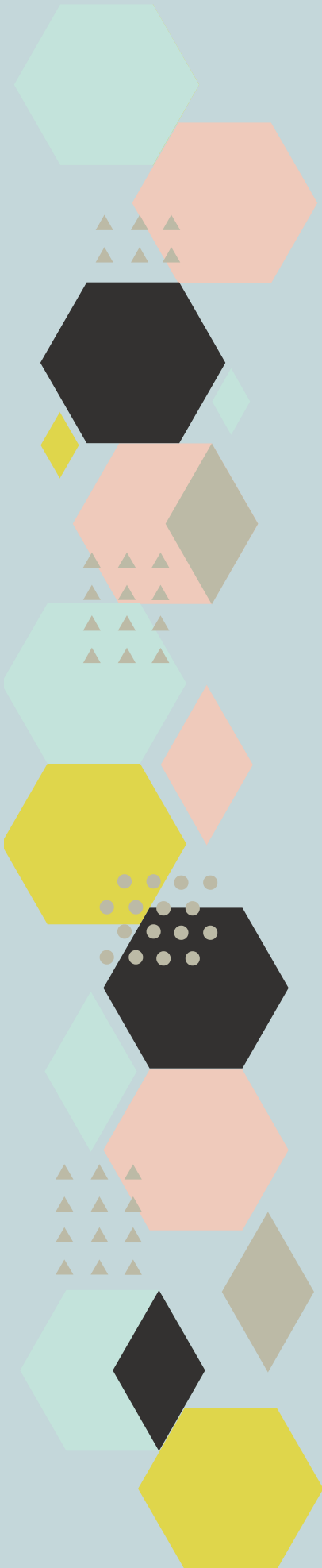
Tämä opas on tarkoitettu varhaiskasvatuksessa toimiville henkilöille, jotka kohtaavat työssään neuropsykiatrisia piirteitä omaavia lapsia. Oppaan tarkoituksena on lisätä ammattilaisten tietoisuutta ja ymmärrystä neuropsykiatrisista häiriöistä. Lisäksi tarkoituksena on tuoda neuropsykiatrisia häiriöitä omaavat lapset näkyviin ja ymmärretyksi sellaisinaan kuin ovat. Oppaaseen on koottu teoretietoa neuropsykiatrisista häiriöistä ja sosiaalisesta oppimisympäristöstä. Oppaasta löytyy myös arjen tueksi tietoa ja materiaalia. Opas pohjautuu täysin lähdeaineistoon, joka on merkattu oppaan loppuun. Valmista opasta voi hyödyntää varhaiskasvatuksen kentillä.

Oppaan ovat tehneet Laurea ammattikorkeakoulun sosionomiopiskelijat Oona Laukkanen ja Emilia Sauremaa. Opas toimii osana opinnäytetyötä ja se on toteutettu yhdessä Helsingin kaupungin Maarianmaan päiväkodin kanssa.

Sisällys

Mitä ovat neuropsykiatriset häiriöt?	4
Autismikirjon häiriöt	5
Kielellinen erityisvaikeus	9
ADHD/ADD	10
Tourette-oireyhtymä & tic-oireet	14
Oppimisympäristö	15
Sosiaalinen oppimisympäristö	17
Neuropsykiatriset häiriöt arjessa	18
Apua arkeen	22
Ympäristön tuen merkitys	23
Vuorovaikutuksen merkitys	24
Itsesäätely, tunnetaidot ja sosiaaliset taidot	27
Tukea ja apua	30
Lähteet	31

Mitä ovat neuropsykiatriset häiriöt?

Neuropsykiatriset häiriöt ovat kehityksellisiä, aivojen toimintaan liittyviä häiriöitä. Ne aiheuttavat muutoksia ja oireita yksilön mieleen, käyttäytymiseen, kognitiivisiin toimintoihin ja emootioihin. Neuropsykiatrisia häiriöitä ovat muun muassa tarkkaavaisuushäiriöt ADHD/ADD, Touretten oireyhtymä, autismikirjon häiriöt, kielenkehityksen erityisvaikeudet ja nykimishäiriöt.

Yhteistä neuropsykiatrisille häiriöille ovat haasteet vuorovaikutustaidoissa, kielellisessä ja ei-kielellisessä viestinnässä, tunteiden ja käyttäytymisen säätelyssä sekä oman toiminnan ohjauksessa. Oirekuva on moninainen, joten niissä voi esiintyä vaihtelevuutta yksilöiden välillä sekä kehityksen eri vaiheissa.

Autismikirjon häiriöt

Autismi

Aspergerin oireyhtymä

**Neurobiologisia
kehityshäiriöitä**

Määrittämätön laaja-
alainen
kehityshäiriö

Yhteistä autismikirjon häiriöille ovat vaikeudet sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, vastavuoroisessa kommunikoinnissa sekä erityispiirteet käyttäytymisessä. Niitä voivat olla toistuvat ja kaavamaiset rutiinit, rituaalit ja kiinnostukset sekä motoriset maneerit. Autismikirjon häiriössä toimintatavat ja rajoitteet ovat yksilöllisiä. Tämän vuoksi tuen tarve on hyvin erilaista.

Autismi

Autismi ilmenee tavallisesti 1,5–2,5 vuoden iässä ja kehitys voi olla aluksi hyvin normaalia. Autismissa oireet ovat hyvin erityyppisiä lapsesta riippuen.

Tyypillisimmät oireet ovat haasteet vuorovaikutuksessa. Lapsella voi olla vaikeuksia luoda katsekontaktia ja kontaktin saaminen lapseen voi olla haasteellista. Huolta voi herättää haasteet puheen kehityksessä, jolloin lapsen puheen kehittyminen ei edisty tai jo opitut sanat voivat jäädä pois käytöstä. Puheen kehityksessä voi myös esiintyä taantumaa.

Lapsi, jolla on autismi tai sen epäily ei välttämättä osaa ilmaista tunteita tai käyttää eleitä. Tällöin omien tarpeiden esille tuominen ja tunnekokemukset voivat olla erilaisia. Autismissa rutiinisidonnaisuus voi olla voimakasta, mikä tuo haasteita esimerkiksi siirtymätilanteisiin. Autismissa esiintyy motorisia maneeereita, jotka voivat näkyä käsien ja jalkojen heilutteluna. Autismissa erilaiset esineet ja niiden pienet osat tai pinnat voivat herättää voimakasta kiinnostusta.

Aspergerin oireyhtymä

Aspergerin oireyhtymä eroaa autismista sen oireiden ilmenemisen vuoksi. Pienillä lapsilla Aspergerin oireyhtymä on vaikea diagnosoida, koska oireet ovat yleensä selkeimmillään kahdeksan vuoden iässä.

Aspergerin oireyhtymässä ei esiinny merkittävää kielellisen ja kognitiivisen kehityksen viivettä. Aspergerin oireyhtymän omaavalla lapsella voi kuitenkin olla omaperäisiä ilmaisuja ja kielellinen ymmärtäminen voi olla konkreettista. Tällöin yksilö voi tulkita ja noudattaa puhetta tai kirjoitettua asiaa kirjaimellisesti.

Keskeisintä Aspergerin oireyhtymässä ovat sosiaalisen vuorovaikutuksen haasteet. Haasteita voi olla ilmeiden ja eleiden käyttämisessä ja tulkitsemisessä sekä toisen asemaan asettumisessa. Tämä näkyy esimerkiksi haasteina omien tunteiden ilmaisussa ja toisten tunteiden ymmärtämisessä. Motoriset maneerit, poikkeavat ja intensiiviset kiinnostuksen kohteet ja rutiinisidonnaisuus ovat myös Aspergerin oireyhtymässä oirekuvaan kuuluvia oireita.

Tarkemmin määrittämätön laaja-alainen kehityshäiriö

Laaja-alaisiin kehityshäiriöihin kuuluu Rettin oireyhtymä ja disintegratiivinen häiriö, jotka ovat selkeästi harvinaisempia autismikirjoon kuuluvia häiriöitä.

Rettin oireyhtymä: Geneettinen ja tytöillä esiintyvä kehityshäiriö. Oireilu alkaa yleensä 6-18 kuukauden iässä. Kehitys hidastuu ja alkaa taantumaan. Tämä näkyy usein käsien tarkoituksenmukaisen käytön vähentymisenä tai loppumisena kokonaan. Tilalle tulee voimakas maneerimainen käsien liike, joka voi olla käsien yhteen hieromista, taputtelua tai pyörittämistä. Lisäksi kommunikaatiotaidot taantuvat, ja samalla voi esiintyä sosiaalista vetäytymistä ja ärtyisyyttä.

Disintegratiivinen kehityshäiriö: Lapsen kehitys on normaalia 3-4-vuoden ikään asti, jonka jälkeen tapahtuu taantumisen ja jo opitut taidot katoavat. Taantumiskausi kestää noin vuoden verran, jonka jälkeen tilanne muuttuu vakaaksi ja päättyy autismin kaltaiseen tilaan. Disintegratiivisessa kehityshäiriössä tyypilliset piirteet ovat kommunikaation ja sosiaalisten taitojen puutteet, motoristen taitojen heikkeneminen sekä virtsarakon ja suolen hallinnan menetys. Ilmetä voi myös levottomuutta ja ylivilkkautta.

KIELELLINEN ERITYISVAIKEUS

Kielellinen erityisvaikeus eli dysfasia on varhaislapsuudesta asti ilmenevä kehityksellinen erityisvaikeus. Dysfasialla tarkoitetaan erityyppisiä laajoja kielellisiä ongelmia.

Kielellisestä erityisvaikeudesta on yksinomaan kyse silloin, kun yksilön kokonaiskehitys etenee normaalisti, mutta puheen ja kielen kehityksessä havaitaan haasteita. Poikkeavuus puheen ja kielenkehityksen osa-alueella voi aiheutua myös erilaisten sairauksien seurauksena tai olla oire jostakin muusta kehityksen häiriöstä.

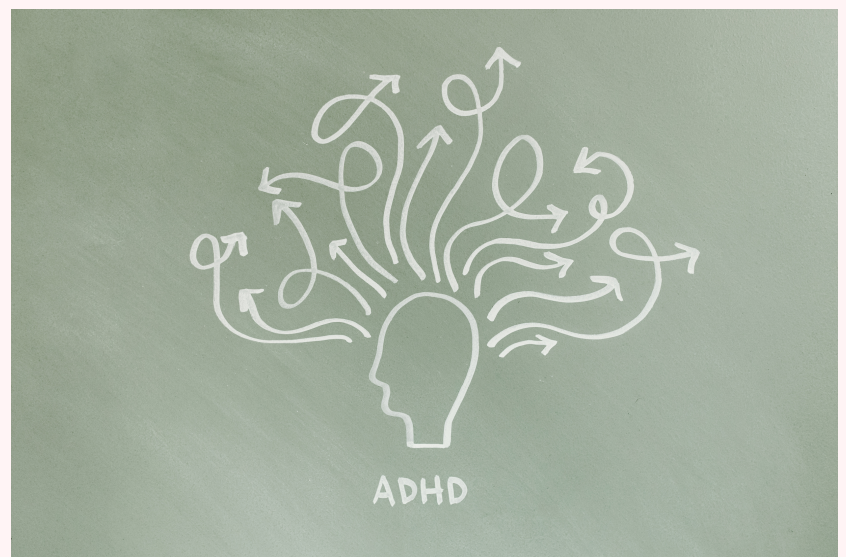
Kielelliseen erityisvaikeuteen vaikuttaa usein perinnöllisten tekijöiden ja ympäristötekijöiden yhteisvaikutus. Haasteita esiintyy toiminnanohjauksessa, keskittymisessä sekä motoriikassa ja koordinoinnissa. Haasteet voivat näkyä sosiaalisissa tilanteissa ja kaverisuhteissa, mikä aiheuttaa usein konfliktitilanteita ja väärinymmärryksiä. Tällöin tilanteet voivat purkautua erilaisina tunnepurkauksina eli käytösoireina.

ADHD/ ADD

ADHD (Attention deficit/hyperactivity disorder) on yksi yleisin neuropsykiatrisista häiriöistä, joka on aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö. Se alkaa jo lapsuudessa ja jatkuu yleensä aikuisuuteen saakka. Keskeiset oireet ovat aktiivisuuden säätelyn vaikeus, keskittymisvaikeudet ja impulsiivisuus. ADHD:ta esiintyy yleisemmin pojilla, kuin tytöillä. Tämän voi selittää se, että tyttöjen oireet saattavat jäädä helpommin huomaamatta, jos mukana ei ole yliaktiivisuutta.

ADHD:ssä on pitkäaikaisia oireita, mutta oireiden voimakkuuteen voi vaikuttaa muun muassa motivaatio, ympäristö sekä muiden ihmisten toiminta. Oireet näkyvät eri tilanteissa eri tavoin, eikä niitä välttämättä esiinny joka hetkessä.

ADHD/ADD ilmiasut

Tarkkaavuuden
säätelyn vaikeus

Aktiivisuuden
säätelyn vaikeus

Impulsiivisuus

ADHD:sta voidaan erottaa kolme erilaista ilmiä, joissa kaikissa on kyse samasta häiriöstä. Esimerkiksi tarkkaamattomuuteen painottuvassa muodossa (attention deficit disorder, ADD) huomataan keskittymisvaikeuksia ilman impulsiivisuutta ja ylivilkkautta.

Aktiivisuuden säätelyn vaikeus tarkoittaa kyvyttömyyttä säätää omaa aktiivisuutta ja toimintaa tilanteeseen sopivaksi. Yleensä helpommin tunnistetaan yliaktiivisuus, joka näkyy etenkin lapsilla fyysisenä rauhattomuutena ja haasteena olla paikallaan vaadittavissa tilanteissa. Tällöin yliaktiivinen lapsi juoksentelee, puhuu koko ajan, koskettelee asioita ja kiipeilee. Se voi kuitenkin olla myös pienimuotoista, kuten sormien napsuttelua tai asioiden pientä koskettelua toistuvasti. Aliaktiivisuus taas voi näkyä hitautena, aloittamisen vaikeutena sekä vähäisenä vireystilana. Aliaktiivisuus liittyy usein laajempiin toiminnanohjauksen haasteisiin. Samalla henkilöllä voi olla sekä yli- ja aliaktiivisuutta. Tällöin ilmenee vaikeutta säädellä aktiivisuutta sekä vireystilaa.

Tarkkaavuuden säätelyn vaikeudet näkyvät taas leikin ja toiminnan lyhytjänteisyytenä, haasteena noudattaa ohjeita ja tehdä tehtäviä loppuun sekä häiriöherkkyytenä ja tavaroiden hukkaamisalttiutena. Lapsella tämä näkyy haasteena keskittyä, kohdistaa tarkkaavaisuutta ja pitää annettuja ohjeita mielessä. Tällöin myös pitkäjänteinen yrittäminen on vaikeaa, eikä toimintakyky vastaa taitotasoa. Tarkkaavaisuuden säätelyn haasteet voivat näkyä myös niin, että lapsi saattaa jäädä haaveilemaan kesken toiminnan, jolloin esimerkiksi päälle pukeminen keskeytyy. Lapsi myös saattaa jumiutua, eikä itsenäinen toiminta onnistu, jolloin lapsi tarvitsee aikuisen apua tilanteessa. Lisäksi tarkkaavuushäiriöinen henkilö voi keskittyä erityisen tarkasti asioihin, jotka kiinnostavat häntä. Tällöin henkilöllä ajan- ja tilannetaju katoavat ja tekemisen keskeyttäminen tai huomion kiinnittäminen muuhun on haastavaa.

Impulsiivisuudessa taipumuksena on toimia nopeasti ilman harkintaa tai seurauksia miettimättä. Lapsilla tämä näkyy arvaamattomana käyttäytymisenä, leikkien lyhytjänteisyytenä ja haasteena odottaa omaa vuoroaan leikeissä ja keskusteluissa. Keskeistä on vaikeus hillitä omaa käytöstä ja toimintaa.

ADHD-oireisiin vaikuttavat vahvasti ympäristötekijät. Selkeät toimintaohjeet, säännöt, rauhallinen ympäristö, hyvä motivaatio ja välitön palaute vähentävät oireita. Fyysiseen hyvinvointiin liittyvät asiat, voimakkaat tunteet ja stressaavat tilanteet vaikuttavat oireiden lisääntymiseen. Oirekuvan kehittymiseen vaikuttavat perimä, biologiset ja psykososiaaliset tekijät ja niiden vuorovaikutus.

ADHD on aivopiirien häiriö, jossa keskittymistä ja vireystilaa säätelevät järjestelmät toimivat heikentyneesti. ADHD:n omaava henkilö kokeekin paljon haasteita arkielämässään. Tämän vuoksi henkilö tarvitsee arkeensa asianmukaisia tukitoimia. Haasteita ja oireita pystyy lievittämään muun muassa rauhallisella ympäristöllä, vaiheittain työskentelyllä, lyhyillä ohjeilla, kannustuksella ja vireystilaa säätelevillä keinoilla sekä intensiivisellä ohjauksella.

Tutkimusten mukaan 80–90 prosentilla ADHD-oireita omaavilla henkilöillä esiintyy myös liitännäishäiriöitä. Liitännäisoireita ovat muun muassa muut neuropsykiatriset häiriöt, kuten tic-oireet, Tourette, autismikirjon häiriöt, pakko-oireet, käytöshäiriöt, aistitiedon ongelmat, sosiaalisen vuorovaikutuksen haasteet, unihäiriöt, oppimisvaikeudet, hahmottamisvaikeudet, puheen ja kielenkehityksen häiriöt, hieno- ja karkeamotoriikan ongelmat, riippuvuudet ja psyykkiset sairaudet.

Tourette-oireyhtymä ja tic-oireet

Touretten oireyhtymä ja tic-oireet kuuluvat myös neuropsykiatriisiin häiriöihin. Tic-oireet eli nykimisoireet ovat toistuvia, nopeita ja tahattomia liikkeitä tai äännähdyksiä. Ne esiintyvät jaksoina tai purkauksina. Yleensä tic-oireet esiintyvät pään, kasvojen ja ylävartalon alueella, mutta niitä voi esiintyä muuallakin kehossa. Tic-oireen voi laukaista niin sanottu triggeri, joka voi olla muun muassa sosiaalinen tilanne, tietyn ärsykkeen näkeminen tai kuuleminen ja stressi. Kyseinen oire saattaa helpottua keskittyessä johonkin tai nukkuessa. Tic-oireet eivät ole tahdonalaisia, eivätkä liity neurooseihin tai ahdistukseen. Oireet kuitenkin voivat yksilölle aiheuttaa ahdistusta. Tic-oireet ovat yleisempiä lapsilla, joilla esiintyy myös muita neuropsykiatrisia häiriöitä.

Kun motorisia ja äänellisiä tic-oireita esiintyy yli vuoden ajan ja niistä on haittaa yksilön toimintakyvylle, on kyseessä Touretten oireyhtymä. Tourette-oireet alkavat yleensä ennen kouluikää motorisina tic-oireina. Vähitellen alkaa näkymään myös monimuotoisia liikesarjoja ja äänellisiä yksinkertaisia tai monimuotoisia oireita. Touretten oireyhtymää sairastavalla on käyttäytymisen ja tunteiden hillitsemisen ongelmia sekä joillakin esiintyy aggressiivista käyttäytymistä. Tourette altistaa masennukselle ja käytösoireille, mutta samanaikaisesti saattaa esiintyä muitakin neuropsykiatrisia ja psykiatrisia oireita. Tourette-purkauksien erottaminen tavanomaisesta kiroilusta tai epäsovivasta puheesta voi olla vaikeaa, vaikka oire ei sovi tilanteeseen tai ei ole tarkoituksellinen. Tourette-lapset tarvitsevat tukea ja ohjausta toimiessaan toisten lasten kanssa. Tic-oireiden ja Touretten taustalla on monimuotoinen geneettinen pohja, jonka ilmenemiseen vaikuttavat ympäristötekijät. Niiden perinnöllisyys on osoitettu kaksos- ja perhetutkimuksissa. Myös ympäristötekijöistä etenkin stressi lisää Touretten oireita.

OPPIMISYMPÄRISTÖ

Fyysinen
ympäristö

Psyykinen
ympäristö

Sosiaalinen
ympäristö

Varhaiskasvatuksessa oppimisympäristö tarkoittaa tiloja, paikkoja, yhteisöjä, käytäntöjä, välineitä ja tarvikkeita, jotka yhdessä tukevat lasten kehitystä, oppimista ja vuorovaikutusta. Näin ollen oppimisympäristön käsite sisältyy fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen ulottuvuuteen.

Koska neuropsykiatriset häiriöt vaikuttavat yksilön elämässä juuri vuorovaikutuksen, kielellisen ja ei-kielellisen viestinnän, tunteiden ja käyttäytymisen säätelyn sekä oman toiminnan ohjautuvuuden osa-alueille, on varhaiskasvatukseen ympäristöön ja sen toimivuuteen hyvä kiinnittää huomioita. Oppimisympäristön tarkoituksena on tarjota resursseja auttamaan uuden oppimista ja ymmärtämistä, huomioiden jokaisen toimijan tarpeet.

Millaiset seikat ovat merkityksellisiä sosiaalisessa oppimisympäristössä?

Millaisilla tavoilla voimme parhaiten tukea neuropsykiatrisia piirteitä omaavaa lasta sosiaalisessa oppimisympäristössä?

Sosiaalinen oppimisympäristö

Jokainen yksilö kehittyy sosiaalisessa ympäristössä erilaisten ryhmien ja sosiaalisten yhteisöjen jäseneksi. Sosiaalisella kehityksellä tarkoitetaan valmiutta vuorovaikutukseen sekä ryhmään liittymiseen. Sosiaalinen kehitys liittyy vahvasti lapsen muihin kehityksen osa-alueisiin, kuten ajattelutaitoihin, tunne-elämän kehitykseen, persoonallisuuden kehitykseen ja turvallisuuden tunteen vakiintumiseen. Ne vaikuttavat yksilön vuorovaikutussuhteiden ja toverisuhteiden kehittymiseen.

Sosiaalisessa oppimisympäristössä korostuu näkökulma sosiaalisesta vuorovaikutuksesta ja siitä, millainen oppimista tukeva sosiaalinen vuorovaikutus on. Oppimisen kannalta tärkeintä on, miten sosiaalisessa oppimisympäristössä voidaan mahdollistaa ja tukea vuorovaikutusta, ryhmäprosesseja, yhteistoiminnallisuutta, kommunikointia ja dialogia.

Esimerkiksi Lev Vygotski on tuonut esille teorian sosiokulttuurisesta oppimiskäsityksestä, joka korostaa tiedonrakentumisessa sosiaalista luonnetta, välineitä sekä kulttuurista ympäristöä. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että yksilö oppii sosiaalisissa tilanteissa niitä asioita, jotka siinä kulttuuriympäristössä ovat tärkeitä. Varhaiskasvatuksessa nojataan sosiokulttuuriseen oppimiskäsitykseen, jossa oppiminen tapahtuu lapsen ollessa aktiivinen toimija sosiaalisissa tilanteissa. Näin ollen yhteisön sisällä tapahtuvalla vuorovaikutuksella on suuri merkitys oppimisessa. Toimivana se lisää sisäistä motivaatiota ja tunnetta omasta kyvykkyydestä.

Vuorovaikutus on keskeinen osa osallisuuden pedagogiikkaa ja varhaiskasvatuksen toimintaa. Vuorovaikutuksen tulisi olla moninaisuutta tukevaa, jossa jokainen lapsi on yhdenvertainen. Tällöin jokaisen tulee kokea olevansa arvokas, ainutlaatuinen ja osaava. Varhaiskasvatuksessa laadukas vuorovaikutus voidaan jakaa eri ulottuvuuksiin. Siihen sisältyy muun muassa sensitiivisyys, tasavertaisuus, lapsen oman tiedon ja osaamisen arvostaminen, kuuntelu, yhdessä oppiminen, vahvuuksiin keskittyminen ja ennen kaikkea erilaisuuden huomioiminen ja kunnioittaminen.

Neuropsykiatriset häiriöt arjessa

Varhaiskasvatuksen tehtävänä on huomioida jokaisen lapsen oikeus turvalliseen ja täysipainoiseen lapsuuteen ja mahdollistaa yhdenvertaiset mahdollisuudet kasvuun, kehitykseen ja osallisuuteen. Varhaiskasvatuksen henkilöstöltä vaaditaan herkkyyttä ymmärtää lapsen tuen tarpeet ja se, että erilaisiin puutteisiin ja vaikeuksiin voidaan vaikuttaa kasvuympäristöä ja aikuisten toimintaa muuttamalla.

Neuropsykiatrisissa häiriöissä oireet ilmenevät usein juuri sosiaalisten taitojen ja vuorovaikutustaitojen osa-alueella, kuten sosiaalisten tilanteiden tulkinnan vaikeutena ja sosiaalisissa taidoissa. Sosiaalisen ympäristön tukemiseksi tähän osa-alueeseen tulee kiinnittää huomioita.

Puutteet sosiaalisissa taidoissa vaikuttavat merkittävästi lapsen käyttäytymiseen arjessa. Nämä puutteet voivat näkyä esimerkiksi muiden lasten kanssa toimimisessa, leikkitaidoissa ja kommunikoinnissa. Uudet tilanteet voivat aiheuttaa myös poikkeavaa käyttäytymistä, vaikka itse toiminta tilanteessa olisi tuttua.

Neuropsykiatristen häiriöiden erilaiset piirteet tuovat arkeen haasteita, jotka vaikuttavat lapsen käyttäytymiseen. Tämä näyttäytyy usein esimerkiksi haastavana käytöksenä. Haastavalla käytöksellä tarkoitetaan sitä, että neuropsykiatrisia häiriöitä omaava henkilö yrittää käytöksellään kertoa jotain, eikä ole löytänyt siihen sosiaalisesti hyväksyttävää tapaa ilmaisun keinoksi.

JÄÄVUORIMALLI

Aggressiivinen käytös

Impulsiivisuus

Levottomuus

Kiljuminen, huutaminen

Haastava käyttäytyminen

Haasteet toiminnanohjauksessa

Puutteelliset tunteetaidot

Aistipoikkeavuudet

Haasteet kommunikoinnissa

Haastavan käytöksen kuvaamisessa on käytetty jäävuorimallia. Tässä mallissa jäävuoren huipulla on haastava käyttäytyminen, joka näkyy ulospäin. Jäävuoren alapuolella on taas ne asiat, jotka kuvastavat haastavan käytöksen takana olevia syitä, jotka eivät näy ulkopuoliselle.

Sosiaalisiin tilanteisiin vaikuttavia neuropsykiatrisia piirteitä

Toiminnanohjauksen haasteet

Toiminnanohjaus on taitoa, jossa yksilö osaa edetä kohti tavoitetta toimien suunnitellusti, päämäärätietoisesti sekä jäsennellysti. Toiminnanohjauksessa tulee olla myös kykyä säädellä omaa käyttäytymistä tilanteen vaatimusten mukaisesti. Toiminnanohjauksen taitoa tarvitaan, jotta yksilö kykenee toimimaan itsenäisesti ja tavoitteellisesti. Toiminnanohjauksella on merkitystä myös kuormittavuuden säätelyn kannalta.

Miten näkyy arjessa?

Vaikeudet toiminnanohjauksessa voivat ilmetä epätarkoituksenmukaisena käytöksenä, tilanteissa, joihin ei ole syntynyt vakiintuneita toimintamalleja. Myös vanhat toimintamallit voivat aiheuttaa epätarkoituksenmukaista käyttäytymistä, mikäli ne ovat riittämättömiä. Näin ollen toiminnanohjauksen haasteet voivat heijastua sosiaalisiin suhteisiin, joka voi näkyä loukkaavana käytöksenä, vaikka sitä se ei tarkoituksenmukaisesti ole.

Aistipoikkeavuudet

Neuropsykiatrisiin häiriöihin liittyy aistipoikkeavuutta eli aistien ali- ja/tai yliherkkyyksiä. Aistipoikkeavuudet voivat vaikuttaa arjen toimintaan sitä häiritsemällä, mutta ne voivat myös näkyä aistihakuisuutena, jossa yksilö hakee erilaisia aistikokemuksia. Tärkeää on hahmottaa, millaisista aistipoikkeavuuksista on kyse: vaikuttavatko ne vahvasti toimintaan sitä estämällä vai onko kyseessä aistihakuisuutta? Aistipoikkeavuudet voivat kuormittaa yksilöä, tuoden haasteita selviytyä arjen toiminnoista tai estäen jopa osallisuuden toteutumisen.

Miten näkyy arjessa?

Aistipoikkeavuudet näkyvät arjessa yksilöstä riippuen eri tavoin. Ne voivat aiheuttaa tunnepurkauksia, käytöshaasteita, mutta myös vetäytymistä. Aistipoikkeavuudet voivat vaikuttaa sosiaalisiin vuorovaikutustilanteisiin. Esimerkiksi suurissa ryhmissä, neuropsykiatrisia häiriöitä omaava lapsi voi kokea liiallista aistikuormittavuutta, jos ympärillä on paljon ääntä. Tällöin liiallinen kuormitus voi johtaa ei-toivottuun tunnepurkaukseen tai haastavaan käytökseen.

Tunnetaidot

Tunnetaidot tuovat tärkeää tietoa ympäristöstä, toisista ihmisistä ja itsestämme. Tunnetaidot mahdollistavat myös toimivia ihmissuhteita ja estää ristiriitojen syntymistä. Neuropsykiatrisissa häiriöissä tunteiden tunnistaminen ja nimeäminen voi olla haasteellista. Tämä luontaisesti vaikuttaa myös siihen, että lapsen on vaikea ymmärtää toisten tunteita, ilmeitä ja eleitä tai äänensävyjen merkityksiä.

Miten näkyy arjessa?

Tunnetaitojen puutteellisuus vaikuttaa sosiaalisiin suhteisiin ja tilanteisiin. Tunteiden ilmaisemisen vaikeus onkin yleensä aina haastavan käytöksen takana. Väärinymmärrykset voivat lisätä neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen tunnepurkauksia ja käyttäytyminen voi näyttäytyä epäasiallisena.

Kommunikoinnin haasteet

Erilaiset kommunikoinnin vaikeudet, kuten puheen ymmärtämisen vaikeudet tai puheen tuottamisen vaikeudet vaikuttavat sosiaalisiin vuorovaikutustilanteisiin.

Kommunikoinnilla tarkoitetaan kielellä, merkeillä tai symboleilla käytyä vuorovaikutusta. Kommunikaatio sisältää myös viestien ymmärtämistä ja tuottamista. Toisin sanoen kommunikointi sisältää verbaalista ja ei-verbaalista vuorovaikutusta, jonka avulla ilmaistaan tietoja ja tunteita.

Miten näkyy arjessa?

Kommunikoinnin vaikeuksien huomioiminen on tärkeää. Kommunikoinnin puutteet lisäävät väärinymmärryksiä, jotka vaikuttaa neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen käyttäytymiseen.

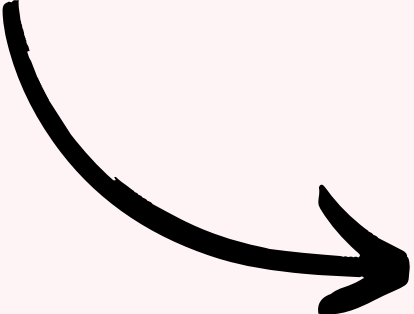
Edellä mainitut neuropsykiatriset piirteet vaikuttavat sosiaalisen vuorovaikutuksen osa-alueelle. Ne vaikuttavat sosiaalisiin tilanteisiin tuomalla haasteita, jotka näkyvät usein neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen käyttäytymisessä. Näin ollen on hyvä huomioida erilaiset piirteet varhaiskasvatuksen ympäristössä ja toiminnassa, jotta voidaan tukea neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen sosiaalista oppimisympäristöä.

Apua arkeen

Lasta tulee tukea hänen tukitarpeidensa mukaisesti, eikä niinkään lapsen iän mukaan.

Neuropsykiatrisia häiriöitä omaavaa lasta voidaan tukea arjessa monella tavalla. Neuropsykiatriset häiriöt ovat nykypäivänä määrällisesti lisääntyneet parantuneen tietoisuuden myötä. Ensisijaisena tuen muotona ovat psykososiaaliset hoidot, joissa lapsen elinympäristöä muokataan hänen kehitystään tukevaksi. Tavoitteena psykososiaalisessa hoidossa on sosiaalisen toimintakyvyn parantaminen sekä uusien taitojen oppiminen. Ympäristön tehtävänä on vahvistaa myönteistä käyttäytymistä sekä ohjata sitä toivottuun suuntaan.

Neuropsykiatrisia häiriöitä omaavat lapset tarvitsevat useissa tilanteissa tavanomaista enemmän konkreettista ohjausta ja tukea toiminnalleen. Tukeminen arjessa muodostuu suunnitelmallisuudesta. Suunnitelman avulla lapsi tietää, mitä tulee tehdä ja mistä lähteä liikkeelle, missä järjestyksessä tehtävät hoidetaan ja keneltä lapsi saa apua tarvittaessa

Toiminnan ohjauksessa kannattaa hyödyntää perusrunkoa, jossa voi hyödyntää visuaalisuutta. Perusrungon esimerkki; kuunnellaan ohje, suunnitellaan, tehdään ja arvioidaan.

Ympäristön tuen merkitys

Ympäristöllä on merkittävä vaikutus neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen tukemisessa. Ratkaisut useaan tilanteeseen saattavat löytyä ympäristöä muuttamalla.

Ympäristössä voi olla monia tekijöitä, jotka laukaisevat erilaisia tunnepurkauksia.

Tällaisia tekijöitä voivat olla esimerkiksi aistipoikkeavuudet.

Ympäristön ja neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen havainnointi voi tuoda mahdollisia selityksiä ja ratkaisuja moneenkin haastavaan tilanteeseen.

Haastavissa tilanteissa toiseen tilaan ohjaaminen tai huomion ohjaaminen uuteen tekemiseen voi olla parhain vaihtoehto tilanteen purkamiseksi.

Aistipoikkeavuudet saatetaan jättää herkästi huomioimatta tai jopa kieltää ne ymmärryksen puuttuessa.

Varhaiskasvatuksessa on hyvä ottaa puheeksi lasten kanssa se, että jokainen kokee aistiärsyksiä ja käsittelee niitä eri tavalla. Ympäristön muutoksilla ja aistiesteiden tietoisuuden ja ymmärryksen myötä voi murtaa monia neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen ympäristössä esiintyviä haasteita

Vuorovaikutuksen merkitys

Keskeisintä vuorovaikutuksessa on **myönteinen vuorovaikutus**. Tällöin on hyvä pitää pääpaino toivotun käyttäytymisen opettelussa ja sen palkitsemisessa sekä huomioimisessa.

Leikki yhteisen vuorovaikutuksen tukena

Myönteistä vuorovaikutusyhteyttä voi vahvistaa lapseen **yhteisen leikin** avulla. Vuorovaikutusta voidaan vahvistaa liittymällä lasta kiinnostavaan leikkihetkeen.

Leikkituokiot voi esimerkiksi myös rajata ajallisesti ja kertoa lapselle etukäteen, milloin leikki päättyy. Tällöin lapsi pystyy onnistuneesti päättämään leikin sovittuna ajankohtana.

Aikuisen ei tulisi torua lasta, koska toruminen voi johtaa negatiiviseen vuorovaikutuksen kehään. Silloin aikuinen voi arvioida väärin lapsen kyvyt ja taidot toimia. Siitä seurauksena voi olla lapsen minäkuvan vahingoittuminen. Torumisen sijaan tärkeää olisi, että aikuinen rauhoittaa tilanteen ja esimerkiksi ottaa lapsen kahden kesken ohjattavaksi, sekä antaa lapselle tukea jakamalla tehtäviä pienempiin vaiheisiin tai laskee vaatimuksia oma-aloitteisessa toiminnassa.

Voimauttava vuorovaikutus vuorovaikutuksen ja kommunikoinnin tukemiseksi

Voimauttava vuorovaikutus on kehityksellinen toimintamalli, jossa käytetään varhaisen vuorovaikutuksen keinoja. Toimintamallissa tärkeintä on vuorovaikutus itsessään. Tärkeintä ei ole niinkään kommunikointi vaan yhdessäolo. Voimauttavassa vuorovaikutuksessa tarkoituksena on, että varhaisten vuorovaikutustaitojen varassa olevat ihmiset oppivat kommunikoinnin perustan ja tunnetaitoja. Tämä tapahtuu vuorovaikutuksen kautta.

Kommunikoinnin perusta opettaa:

- nauttimaan yhdessäolosta ja olemaan lähellä muita ihmisiä
- suuntaamaan huomionsa toiseen ihmiseen ja olemaan läsnä
- keskittymään ja olemaan tarkkaavainen
- toimimaan yhdessä
- vuorottelemaan eli ottamaan ja antamaan vuoroja
- säätelemään ja kontrolloimaan omaa aktiivisuustasoaan
- käyttämään ja ymmärtämään
 - katsekontaktia
 - ilmeitä
 - fyysistä kontaktia
 - olemuskieltä ja muuta sanatonta viestintää
 - ääntelyä, sanoja ja puhetta merkityksellisesti
 - tunneilmaisua

Tunnetaidot opettaa:

- tuntemaan, että toiset välittävät ja välittämään itse toisista
- liittymään ja sitoutumaan toisiin ihmisiin
- virittymään toisiin ihmisiin ja kiintymään
- tuntemaan olonsa turvalliseksi, varmaksi ja rauhalliseksi
- tuntemaan itsensä paremmin, vahvistamaan itsetuntoa
- tunnistamaan omia ja toisten tunteita
- ymmärtämään vähitellen tunteita
- luottamaan
- välittämään siitä, miltä toisesta ihmisestä tuntuu (empatia).

Toimintamallin ideana on, että vuorovaikutuskumppani luo miellyttäviä sosiaalisia tilanteita vuorovaikutuksessa olevan henkilön kanssa, ja että vuorovaikutus on mukavaa molemmille osapuolille.

<https://papunet.net/tietoa/voimauttava-vuorovaikutus>

Kommunikaatio

Neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen kommunikaatiota on tärkeä vahvistaa. Sujuvan kommunikaation myötä lisätään yhteistä ymmärrystä ja voidaan tukea sosiaalisia tilanteita.

Neuropsykiatrisia häiriöitä omaavaa lasta auttaa etenkin visuaalinen tuki. Puheen täydentäjänä voi toimia muun muassa graafinen kommunikointi, kuten esineet, kuvat ja symbolit. Kommunikaatiota voi harjoittaa myös jäljittelyn ja jaetun tarkkaavuuden taitojen harjoittamisella lapsen kanssa.

Kommunikoinnissa tulee antaa lapselle aikaa vastata kommunikaatioaloitteeseen.

Tärkeää on myös, että neuropsykiatrisia häiriöitä omaavalle lapselle keskustellaan ihmissuhteista positiivisesti ja kerrotaan ihmissuhteiden hyvistä puolista. Neurokirjon lapsilla saattaa olla kielteisiä kokemuksia ja tunteita sosiaalisista tilanteista, jonka vuoksi on tärkeä tuoda esiin ihmissuhteiden positiivinen puoli.

Tällä tavoin rohkaistaan lasta sosiaaliin tilanteisiin ja ihmissuhteisiin. Neuropsykiatrisia häiriöitä omaava lapsi saattaa tarvita paljon rohkeutta ja kärsivällisyyttä harjoitellessaan sosiaalisia taitoja.

Itsesäätely, tunteiden säätely ja sosiaaliset taidot

Itsesäätely ja tunteiden säätely voivat olla haasteellisia.

Tunnetaitojen tukemiseksi tunnetaitojen harjoittelussa on tärkeää:

- hyväksyä lapsen haastavat tunteet ja sanoittaa niitä ääneen sekä mahdollisesti käyttää apuna kuvia.
- Tunnetaitojen harjoittelussa on hyvä elehtiä tunteita kasvoilla etenkin myönteisiä tunteita. Tällöin lapsi vahvistaa viestin myönteiseksi ja tällaisessa vuorovaikutuksessa voi saada lapsen tarttumaan tunnetilaan.
- Aikuisen tehtävänä on opettaa lasta hallitsemaan voimakkaita tunnetiloja ja toimimaan niiden kanssa sekä opettaa lasta havaitsemaan omien tunteiden lisäksi muiden tunnetiloja.

Tärkeänä lähtökohtana on pitää neuropsykiatrisia häiriöitä omaavan lapsen kohdalla tunnetaitojen perustunteet. Kuutena perustunteena voidaan pitää iloa, surua, pelkoa, vihaa, inhoa sekä hämmästyä.

Kaverisuhteiden muodostaminen voi olla haastavaa, minkä vuoksi sosiaalisia taitoja tulee harjoitella järjestelmällisesti sekä niitä pitää kerrata arjessa usein. Tällä tavoin vahvistetaan lapsen toiminnan muuttumista automaattiseksi toiminnaksi.

On hyvä huomioida, että neuropsykiatrisia häiriöitä omaava lapsi rasittuu helpommin sosiaalisissa tilanteissa kuin muut lapset. Tähän avuksi on, että mahdollistaa riittävät tauot, ei pakoteta sosiaaliseen toimintaan, vaan tarjotaan niitä pienissä määrin, käydään sosiaalisia tilanteita läpi, joista voi syntyä erilaisia tunteita lapselle ja hyödynnetään kuvastukturia.

Sosiaaliset tarinat arjen tukena

Sosiaalisella tarinalla tarkoitetaan lyhyitä ja yksinkertaisia tarinoita arjen sosiaalisista tilanteista. Niiden avulla voidaan opettaa lapselle arjen sosiaalisia taitoja, kuten toivottua käyttäytymistä tietyissä tilanteissa. Tarinoiden tavoitteena on osaamisen vahvistaminen kannustaen, itsetunnon tukeminen sekä tilanteiden ja sopivan käyttäytymisen selkiyttäminen.

Tarinat voivat olla kuvailevia tai selittäviä, niiden avulla voidaan kertoa esimerkiksi

- miten toimitaan? ja miksi?
- Voidaan auttaa ymmärtämään tunteita ja toiminnasta syntyviä reaktiota.

Sosiaalista tarinaa voidaan käyttää esimerkiksi aina tietyissä päivän hetkissä. Tällainen voi olla esimerkiksi ruokailutilanne, siinä tarinan avulla voidaan selkeyttää, mitä ruokailussa tapahtuu ja miten siellä toimitaan.

Viitoturakkaus.fi on sivusto, josta löytyy monipuolisia, helposti lähestyttäviä ja käyttöönotettavia opetuksen ja ohjauksen tuen materiaaleja, joiden käyttö on maksutonta. Materiaalit ovat suunniteltu tukemaan lasten ja nuorten oppimista, kokonaisvaltaista hyvinvointia sekä edistämään vuorovaikutus- ja tunnetaitojen kehittymistä. Sivustolta löytyy tulostettavia materiaaleja työn tueksi, kuten esimerkiksi valmiita sosiaalisia tarinoita arjen tueksi.

Apukeinoja, joilla voi helpottaa neurokirjon lapsen sosiaalisia tilanteita:

Struktuuri, joka pitää sisällään toiminnan vaiheet ja tavoitteet

Aistiherkkyyksien huomiointi

Selkeä kommunikointi, jossa hyödynnetään kuvia

Kiusaamisen ehkäisy ja tarvittava tuki

Tukea ja apua

Vertaistuki ja apu sekä tieto neuropsykiatrisista häiriöistä on erittäin tärkeää, kun asia osuu omalle kohdalle. Tässä on muutamia linkkejä, joista voi olla tukea sekä niistä löytyy lisää tietoa neuropsykiatrisista häiriöistä.

ADHD-liitto:

<https://adhd-liitto.fi/>

Autismiliitto:

<https://www.autismiliitto.fi/>

Suomen Tourette- ja OCD- yhdistys:

<https://www.tourette.fi/>

Suomen autismikirjon

yhdistys:

<https://asy.fi/>

Näe nepsy:

<https://naenepsy.fi/>

Neuropsykiatrisen kirjon yhdistys:

<https://nepsytic.fi/>

Esteille hyvästit: opas autismikirjon sekä adhd- ja Tourette-oireisten lasten kasvattajille. Oksanen, J. & Sollasvaara. 2017-2019.

Erytisvoimia:

<https://erityisvoimia.fi/blogi/>

NAM-Neurokirjon ammattilaiset:

<https://www.facebook.com/NeurokirjonAmmattilaiset/>

Pääkaupunkiseudun ADHD-yhdistys ry:

<https://www.facebook.com/P%C3%A4%C3%A4kaupunkiseudun-ADHD-yhdistys-142839619097384>

Kelan kuntoutus- ja

sopeutumisvalmennuskursseja:

<https://www.kela.fi/kuntoutus-ja-sopeutumisvalmennuskurssit>

NePsy ry:

<http://nepsy.fi/>

Erilaisten oppijoiden

liitto:

<https://www.eoliitto.fi/>

Haastava

käyttäytyminen-

muutoksen

mahdollisuuksia.Kerala,

K. & Sipilä, A-K.

Lähteet

Painetut lähteet

- Berggren, K. 2017-2019. Aistit ja esteettömyys. Teoksessa Oksanen, J. & Sollasvaara, R. (toim.) Esteille hyvästi!: Opas autismikirjon sekä adhd- ja Tourette-oireisten lasten kasvattajille. 1.painos. Helsinki: Esteetön lapsuus neurokirjon lapselle ja nuorelle 2017–2019, Autismisäätiö, 94-109.
- Haapasalo, S. & Nukari, J. 2011. Neuropsykologiset oppimis- ja erityisvaikeudet. Teoksessa Juva, K. Hublin, C. Kalska, H. Korkeila, J. Sainio, M. Tani, P. & Vataja, R. (toim.) Kliininen neuropsykiatria. Helsinki: Duodecim, 235-244.
- Huotari, A. & Tamski, E-L. 2019. Tammenterhon tarinoita: kirja valmennuksesta. Mikkeli: Mikkelin kopiopiste Ky.
- Juva, K. Hublin, C. Kalska, H. Korkeila, J. Sainio, M. Tani, P. & Vataja, R. 2011. Kliininen neuropsykiatria. 1.painos. Helsinki: Duodecim.
- Jäntti, E. & Savinainen, R. 2018. Nepsyt, erityistä elämää. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Kangas, J. Lastikka, A-L. & Karlsson, L. 2021. Voimauttava varhaiskasvatus. 1.painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Kauppila, R. 2005. Vuorovaikutus- ja sosiaaliset taidot: Vuorovaikutusopas opettajille ja opiskelijoille. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kerola, K. & Sipilä, A-K. 2017. Haastava käyttäytyminen: muutoksen mahdollisuuksia. Jyväskylä: Valteri-koulu.
- Korpilahti, P. Arikka, H. & Wallden, T. 2014. Puheen- ja kielenkehityksen häiriöt. Teoksessa Pihko, H. Haataja, L. & Rantala, H. (toim.) Lastenneurologia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 46-58.
- Kronqvist, E-L. & Pulkkinen, M-L. 2007. Kehityspsykologia: Matkalla muutokseen. 1.painos. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.
- Manninen, J. Burman, A. Koivunen, A. Kuittinen, E. Luukannel, S. Passi, S. & Särkkä, H. 2007. Oppimista tukevat ympäristöt - johdatus oppimisympäristöajatteluun. Helsinki: Opetushallitus.
- Nurmi, J-E. Ahonen, T. Lyytinen, H. Lyytinen, P. Pulkkinen, L. & Ruoppila, I. 2018. Ihmisen psykologinen kehitys. 7.painos. Jyväskylä: PS-Kustannus
- Oksanen, J. & Sollasvaara, R. 2017–2019. Esteille hyvästi!: Opas autismikirjon sekä adhd- ja Tourette-oireisten lasten kasvattajille.1.painos. Helsinki: Esteetön lapsuus neurokirjon lapselle ja nuorelle 2017–2019, Autismisäätiö.
- Parikka, J. Halonen-Malliarakis, N. & Puustjärvi, A. 2017. Vaikeudesta voimaksi- neuropsykiatriset häiriöt ja niiden huomioiminen koulussa. 2.painos. Helsinki: Finn Lectura.
- Parikka, J., Halonen-Mallirakis, N. & Puustjärvi, A. 2020. Vaikeudesta voimaksi: Neuropsykiatriset häiriöt ja niiden tukeminen koulussa. 2.–4.painos. Helsinki: Finn Lectura.
- Vanhala, R. 2014. Autismikirjon häiriöt. Teoksessa Pihko, H. Haataja, L. & Rantala, H. (toim.) Lastenneurologia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 83-89.
- Vataja, R. 2011. Mitä on neuropsykiatria? Teoksessa Juva, K. Hublin, C. Kalska, H. Korkeila, J. Sainio, M. Tani, P. & Vataja, R. (toim.) Kliininen neuropsykiatria. Helsinki: Duodecim, 16-19.

Sähköiset lähteet

Aksovaara, S. & Maunonen-Eskelinen, I. 2021. Artikkelit: Oppimisen iloa tukeva oppimisympäristö. Ajatus liikkuu – iloa oppimiseen. Jamk. Viitattu 16.5.2021.

<https://oppimateriaalit.jamk.fi/ajatusliikkuu/artikkelit/oppimisen-iloa-tukeva-oppimisymparisto/>

Autismiliitto 2021a. Autismikirjo – mistä on kysymys?. Viitattu 15.5.2021.

<https://www.autismiliitto.fi/autismikirjo>

Autismiliitto 2021b. Aspergerin oireyhtymä (F84.5.). Viitattu 4.9.2021.

https://www.autismiliitto.fi/autismikirjo/aspergerin_oireyhtyma

Autismiliitto 2021c. Disintegratiivinen kehityshäiriö. Viitattu 30.7.2021.

https://www.autismiliitto.fi/autismikirjo/disintegratiivinen_kehityshairio

HUS 2021. Neuropsykiatriset häiriöt lapsilla. Viitattu 14.5.2021.

<https://www.hus.fi/hoidot-ja-tutkimukset/neuropsykiatriset-hairiot-lapsilla>

Ketonen, R. Kontu, E. Lahtinen, R. Pesonen, H. & Tuomi, E. 2019. Kehitysvammaisuus, autismikirjo ja lapsen tuen tarve. Teoksessa Pihlaja, P. & Viitala, R. (toim.) Varhaiserityiskasvatus. E-kirja. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Käypä hoito -suositus 2018. Käytöshäiriöt (lapset ja nuoret). Suomalaisen lääkäriseuran Duodecimin, Suomen lastenpsykiatriyhdistyksen, Suomen nuorisopsykiatrisen yhdistyksen ja Suomen Psykiatriyhdistyksen Nuorisopsykiatrian jaoksen asettama työryhmä. Helsinki:

Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. Viitattu 6.11.2021.

Mieli. 2021. Tunteet suuntaavat ajatuksia ja toimintaa. Viitattu 5.11.2021.

<https://mieli.fi/vahvista-miелenterveyttasi/tunteet-ja-tunnetaidot/tunteet-suuntaavat-ajatuksia-ja-toimintaa/>

Ohjeita lasten ja nuorten sosiaalisten vuorovaikutustaitojen tukemiseksi 2013. HUS. Viitattu 2.11.2021.

https://www.mielenterveystalo.fi/lapset/ammattilaisille/hairiot/Documents/Ohjeita_lasten_ja_nuorten_sosiaalisten_vuorovaikutustaitojen_tukemiseksi.pdf

Martikainen, K. Burakoff, K. & Miettinen, S. 2021. Voimauttavan vuorovaikutuksen teoriataustaa ja tutkimusta. Tikonen. Viitattu 1.11.2021.

<https://tikonen.fi/aiheet/tutkimus/voimauttavan-vuorovaikutuksen-teoriataustaa-ja-tutkimusta/>

Mäkelä, S. & Rinne, K. 2018. Neuropsykiatriset erityisvaikeudet soitessa. Viitattu 13.11.2021.

https://soite.fi/media/Loppuraportti_NEPSY2.pdf/format-pdf

Näe Nepsy. 2021. Tietoa kaikille nepsy-piirteistä. Viitattu 20.10.2021.

<https://naenepsy.fi/tietoa/tietoa-kaikille-nepsyille/>

Opetushallitus. 2021. Oppimisympäristö varhaiskasvatuksessa. Viitattu 11.11.2021.

<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/oppimisymparisto-varhaiskasvatuksessa>

Raaska, H. Vanhala, R. 2020. Miksi ja miten autismi diagnostiset kriteerit muuttuvat?. Katsausartikkeli 16/2020 vsk 75. Helsinki:

Lääkärilehti. 964–967. Viitattu 23.7.2021.

<https://www.laakarilehti.fi/tieteessa/katsausartikkeli/miksi-ja-miten-autismin-diagnostiset-kriteerit-muuttuvat?public=7fcf41d96a001eee7da91094299e5b86>

Socada, L. 2020. Autismikirjon häiriöt. Duodecim Terveyskirjasto. Viitattu 26.7.2021.

<https://www.terveyskirjasto.fi/dlk00355>

Soisalo, R. 2021. Millä tavoin oppimisympäristö vaikuttaa neuropsykiatrisesti oireileviin?. PSYK. Auttajan ja autettavan hyvinvoinnin parhaaksi. Viitattu 14.5.2021.

<https://psyk.fi/uncategorized/milla-tavoin-avoin-oppimisymparisto-vaikuttaa-neuropsykiatrisesti-oireileviin/>

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. 2018. Opetushallitus. Viitattu 14.5.2021.

https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf

Vernereri. 2021. Kommunikointi. Viitattu 6.11.2021.

<https://verneri.net/yleis/kommunikointi>

Viitotturakkaus. 2021. Sosiaaliset tarinat. Viitattu 1.11.2021.

<https://viitotturakkaus.fi/tuote-osasto/tulostettavat-materiaalit/tunteiden-tunnistaminen-lapset/sosiaalisia-taitoja-lapselle/>